

הרב אביגדור שילה

בניית המשכן – לכתחילה או בדיעבד?

מחציתו השנייה של ספר שמות עוסק בעניין המשכן. פרשיות תרומה, תצוה ותחילת כי תשא, עוסקות בציווי שנצטווה משה על הקמת המשכן. בפרשת כי תשא מובא גם עניין חטא העגל, ובפרשיות ויקהל ופקודי מובא הציווי של משה לישראל על הקמת המשכן וביצוע הקמתו.

הרמב"ן (ל"ו, ח) הקשה על כפילות זו, וזה לשונו: "והיה מספיק בכל הענין שיאמר ויאמר משה אל כל עדת בני ישראל כל המלאכה אשר צוה ה' אותנו... ויעשו בני ישראל ככל אשר צוה ה' את משה כן עשו, ויברך אותם משה (להלן ל"ט, מג)".

תשובת הרמב"ן: "ועל הכלל, כל זה דרך חיבה ודרך מעלה, לומר כי חפץ השם במלאכה ומזכיר אותה בתורתו פעמים רבות להרבות שכר לעוסקים בה, כענין מה שאמרו במדרש יפה שיחת עבדי אבות לפני הקב"ה מתורתם של בניס, שהרי פרשתו של אליעזר שנים ושלושה דפין היא".

אלא שתשובה זו יותר משיש בה תשובה יש בה תמיהה נוספת. הרמב"ן טוען שהתורה נקטה כאן באותה צורה שנקטה במעשה אליעזר שעליה אמרו חז"ל (ב"ר ס, ח): "יפה שיחתן של עבדי בתי אבות מתורתן של בניס". אלא שדברי חז"ל צריכים גם הם ביאור, מהו יופיה של שיחת עבדי אבות המובאת ג' וד' דפין? צ"ל שיש ללמוד מעניין זה, ואנו צריכים לחפש פתרון ל"יופיה" זה. א"כ גם כאן, שאלת הרמב"ן עדיין במקומה עומדת, מהו הצורך לכפול פרשה זו בפרטי פרטים.

חזרת-דברים של התורה על עניין אחד כמה פעמים מצאנו גם בקרבנות הנשיאים. גם שם הוקשה לרמב"ן מדוע חזרה התורה על כל אחד מקרבנות הנשיאים, יכלה התורה לכתוב פעם אחת את הקרבן ואח"כ לציין וכן הקריבו שאר נשיאי ישראל ולפרט את סדרם לפי הימים.

אלו דברי הרמב"ן (במדבר ז', ב): "והזכיר הכתוב קרבנות הנשיאים בפרטן, ואחר כך כלל אותם (להלן פס' פד) זאת חנוכת המזבח ביום המשח אותו מאת נשיאי ישראל כסף שתים עשרה... ועוד בזה טעם אחר במדרשם, כי לכל אחד מהנשיאים עלה במחשבה להביא חנוכה למזבח ושתהיה בזה השיעור, אבל נחשון חשב בשיעור הזה טעם אחד, וזולתו כל אחד מהנשיאים, חשב טעם בפני עצמו. אמרו שחשב נחשון שיביא קערת כסף שיהיה מנין אותיותיה תשע מאות ושלושים כנגד שנותיו של אדם, ומשקלה שלושים ומאה כנגד תולדות שהעמיד".

כלומר, אמנם כלפי חוץ היו הקרבנות זהים אולם אין הקרבן רק מה שהביא המקריב. עיקרו של הקרבן היא המחשבה המתלווה עם הבאת הקרבן. מאחר ומחשבות הנשיאים היו שונות זו מזו, הרי שגם אם מבחינה חיצונית הקרבנות זהים, אבל למעשה אין הדבר כן, ולכן היה צורך לכתוב את קרבנו של כל נשיא ונשיא בנפרד. לכאורה, ניתן לומר גם כאן את אותו הרעיון אלא שקשה מאוד יהיה לומר שהמשכן שהקב"ה ציוה את משה והמשכן שציוה משה לעשות הם משכנים שונים ומשה שינה במחשבתו את אשר נצטווה לעשות.

מעשה העגל והמשכן

מהו היחס מבחינת הזמן בין מעשה העגל והמשכן. רש"י (שמות ל"א, יח) כתב: "אין מוקדם ומאוחר בתורה. מעשה העגל קודם לזווי מלאכת המשכן ימים רבים הרי, שהרי נשבע עשר בתמוז נשתצרו כלוחות, וציוס הכפורים נתרצה הקב"ה לישראל, ולמחרת התחילו צנדצת המשכן וקוס צלחד צניסן". לשיטה זו יש לברר מדוע לא נכתבו הדברים כסדרם? התשובה: "אין מוקדם ומאוחר בתורה", הוא כלל בהבנת סדר התורה, אך אינו הסבר לדבר. גם כאשר ברור שאין מוקדם ומאוחר בתורה עדיין מוטלת עלינו החובה להבין מדוע כתבה התורה באופן זה של אי סדר. (לדוגמא, עיין רש"י במדבר י', לה: "לומר שאין זה מקומו ולמה נכתב כאן". אין רש"י מסתפק רק באין זה מקומו, אלא מוסיף את השאלה "ולמה נכתב כאן"?)

לעומת פירושו של רש"י, כתב הרמב"ן (שמות ל"ה, א): "והנה משה אחר שצוה לאהרן והנשיאים וכל בני ישראל האנשים כל אשר דבר ה' אתו בהר סיני אחרי שבור הלוחות, ונתן על פניו המסוה, חזר וצוה והקהילו אליו כל העדה אנשים ונשים. ויתכן שהיה זה ביום מחרת ירדתו. ואמר לכולם ענין המשכן אשר נצטווה בו מתחילה קודם שבור הלוחות, כי כיון שנתרצה להם הקב"ה ונתן לו הלוחות שניות וכת עמו ברית חדשה שילך השם בקרבם, הנה חזרו לקדמותם ולאהבת כלולותם, ובידוע שתהיה שכינתו בתוכם כענין שצוהו תחלה, כמו שאמר (לעיל כ"ה, ח) יעשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, ולכן צוה אותם משה עתה בכל מה שנצטווה מתחלה".

יש הרוצים לטעון שמחלוקת זו שבין רש"י לרמב"ן היא מחלוקת במדרשים: במדרש "לקח טוב" (פרשת כי תשא) נאמר: "הטיב להם הקב"ה והקדים צרי למכתם וצוה את משה להזהירם על עשיית המשכן וכל כליו לכפר על מעשה העגל. תבוא ועשו לי מקדש ויכפר על קום עשה לנו אלקים".

במדרש תנחומא (פרשת תרומה ס"ח) כתוב: "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם אימתי נאמרה למשה הפרשה הזו של המשכן? ביום הכיפורים עצמו, אע"פ שפרשת המשכן קודמת למעשה העגל. א"ר יהודה ברי שלום אין מוקדם ומאוחר בתורה שנאמר (משלי ה') נעו מעגלותיה לא תדעי מטולטלות הן שביליה של תורה ופרשיותיה, הוי ביום הכיפורים נאמר 'ועשו לי מקדש'. מנין, שכן עלה משה בששה בסיון ועשה ארבעים יום וארבעים לילה ועוד עשה ארבעים הרי מאה ועשרים. ואתה מוצא שביום הכיפורים נתכפר להם ובו ביום א"ל הקדוש ב"ה 'ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם' כדי שידעו כל האומות שנתכפר להם מעשה העגל, ולכך נקרא משכן העדות שהוא עדות לכל באי העולם שהקב"ה שוכן במקדשם. אמר הקדוש ב"ה יבא זה שבמשכן ויכפר על זה שגעשה בו העגל שכתוב בו (שמות ל"ב) 'ויתפרקו העם את כל נזמי הזהב' וגו' ולכן מתכפרין בזהב. וזאת התרומה אשר תקחו מאתם זהב, אמר הקב"ה (ירמיה ל') 'כי אעלה ארוכה לך וממכותיך ארפאך'."

לפי מדרשים אלו המשכן בא להוכיח שכיפר הקב"ה על מעשה העגל. יתכן שללא חטא העגל לא היה צווי על המשכן. כלומר, המשכן הוא, לכאורה, בדיעבד ולא מלכתחילה. אולם ממדרשים אחרים נראה כי המשכן קשור למתן תורה ולא לחטא העגל. כלומר המשכן הוא לכתחילה ולא בדיעבד.

תנא דבי אליה רבה (פרשה י"ז): "ויקחו שקיבלו ישראל מלכות שמים בשמחה ואמרו, 'כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע' (שמות כ"ד, ז), מיד אמר הקב"ה למשה, דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה וגו', וזאת התרומה וגו', ותכלת וארגמן וגו', ועורות אלים וגו', ושמן למאור וגו', אבני שהם וגו', ועשו לי מקדש וגו'."

ובשמות רבה (פרשה ל"ג ד"ה א) נאמר: "ויקחו לי תרומה, הה"ד (משלי ד') 'כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו', אל תעזובו את המקח שנתתי לכם, יש לך אדם שלוקח מקח יש בו זהב אין בו כסף, יש בו כסף, אין בו זהב, אבל המקח שנתתי לכם, יש בו כסף, שנאמר (תהלים י"ב) 'אמרות ה' אמרות טהורות' כסף צרוף, יש בו זהב שנאמר (תהלים י"ט) 'הנחמדים מזהב ומפז רב'. יש אדם לוקח שדות אבל לא כרמים, כרמים ולא שדות, אבל המקח הזה יש בו שדות ויש בו כרמים שנא' (שיר השירים ד') 'שלחך פרדס רמונים'. יש לך אדם לוקח מקח ובני אדם אינן יודעין מהו, אבל משכר הסרסור נתודע מה לקח, כך התורה אין אדם יודע מה היא אלא משכר שלקח משה שנאמר (שמות ל"ד) 'ומשה לא ידע כי קרן עור פניו בדברו אתו'. ויש לך מקח שמי שמכרו, נמכר עמו, אמר הקב"ה לישראל מכרתי לכם תורתי כביכול נמכרתי עמה שנאמר 'ויקחו לי תרומה'. משל למלך שהיה לו בת יחידה בא אחד מן המלכים ונטלה ביקש לילך לו לארצו וליטול לאשתו אמר לו בתי שנתתי לך יחידית היא, לפרוש ממנה איני יכול, לומר לך אל תטלה איני יכול לפי שהיא אשתך אלא זו טובה עשה לי, שכל מקום

שאתה הולך, קיטון אחד עשה לי שאדור אצלכם שאיני יכול להניח את בתי. כך אמר הקב"ה לישראל, נתתי לכם את התורה, לפרוש הימנה איני יכול, לומר לכם, אל תטלוה, איני יכול אלא בכל מקום שאתם הולכים, בית אחד עשו לי, שאדור בתוכו שנאמר 'ועשו לי מקדש'.

כתב הרב כשר זצ"ל ("תורת שלמה" פרשת תרומה פרק כ"ה הערה ע"ב): "ונראה שדרש זה חולק על הדרש דלעיל וסובר שצווי המשכן היה קודם מעשה העגל".

אין מוקדם ומאוחר בתורה

גם אם נניח שיש מחלוקת בין המדרשים, האם בניית המשכן קשורה לחטא העגל או למתן תורה? לא מסתבר לומר שזוהי המחלוקת שבין רש"י לרמב"ן, מחלוקת רש"י והרמב"ן היא עקרונית יותר ונוגעת ביחסם לפרשנות התורה. רש"י בכמה מקומות בפירושו לתורה נוקט בכלל של "אין מוקדם ומאוחר בתורה", ואילו הרמב"ן כעקרון מתנגד לפרש את התורה ע"פ הכלל הזה של "אין מוקדם ומאוחר בתורה".

רש"י על בראשית פרק ל"ה פס' כט כותב: "ויגוע יוסף - אין מוקדם ומאוחר בתורה, מכירתו של יוסף קדמה למיתתו של יצחק שחיים עשרה שנה". הרמב"ן כתב שם: "ויהיו ימי יצחק" - אין מוקדם ומאוחר בתורה, מכירתו של יוסף קדמה למיתתו של יצחק, לשון רש"י. וכבר כתבתי (לעיל י"א, לב) שזה מנהג הכתוב בכל הדורות, יספר ענין האדם ותולדותיו ומיתתו, ויתחיל בתולדות הדור האחר. וראוי היה להקדים מיתת יצחק לתולדות יעקב, כאשר עשה באברהם ובכל דורות הראשונים, אבל יתכוון הכתוב להגיד כי יצחק מת בשיבה טובה זקן ושבע ימים אחרי ששב אליו בנו המבורך, הנוחל מעלתו, וקברוהו בכבוד עשו ויעקב בניו גדולי העולם".

הרמב"ן אינו מקבל את שיטת רש"י שטעם הדבר הוא מפני שאין מוקדם ומאוחר בתורה אלא מפני שכן דרך התורה לסיים מעשה הדור האחד לפני שמתאר מעשה הדור הבא אחריו, רק כאן הייתה מגמת התורה להבליט כמה נקודות ולכן שינתה התורה ממנהגה ואיחרה לכתוב פטירתו אע"פ שאין כאן מקום פטירתו מבחינת סדרם של דברים.

בסוף פרשת משפטים מופיע תיאור כריתת הברית. מתי הייתה כריתת ברית זו? רש"י (שמות כ"ד, א) כתב: "ואל משה אמר עלה - פרשה זו נאמרה קודם עשרת הדברות, ובארבעה צסיון נאמר לו עלה". הרמב"ן כתב שם: "ואל משה אמר וגו' - פרשה זו קודם עשרת הדברות

בארבעה בסיון נאמרה לו, לשון רש"י. ויאמר ה' אל משה עלה אלי ההרה והיה שם, לאחר מתן תורה נאמר לו כן. גם אלו דבריו ז"ל. ואין הפרשיות באות כסדרן ולא כמשמען כללי.

ולכן פירש הרמב"ן, שפרשה זו נאמרה לאחר מתן תורה וינעשה ונשמע" אמרו ישראל בכריתת הברית ולא קודם מתן תורה. אמנם הרמב"ן מודע לכך שעקרון זה נאמר בחז"ל במפורש. הגמ' במסכת פסחים ו, ע"ב: "וניכתוב ברישא דחדש ראשון, והדר ניכתוב דחדש שני? אמר רב מנשיא בר תחליפא משמיה דרב: זאת אומרת אין מוקדם ומאוחר בתורה".

שאלת הגמ' היא שפרק א' בספר במדבר מתאר את החודש השני בשנה השנית, ואילו פרק ט' עוסק בחודש הראשון בשנה השנית מכאן לומדת הגמ' את העקרון של אין מוקדם ומאוחר בתורה. הרמב"ן (ויקרא ט"ז, א) כתב על זה שם: "ועל דעתי, כל התורה כסדר, שכל המקומות אשר בהם יאחר המוקדם יפרש בו כגון 'ידבר ה' אל משה בהר סיני' (להלן כ"ה, א) בספר הזה, כגון 'ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן' (במדבר ז', א) בספר השני, וכיוצא בהן".

וביחס לאמירת בניי 'נעשה ונשמע' לפני מתן תורה כמו שעולה מסוגיית הגמ' בשבת (דף פח). כתב הרמב"ן (שמות כ"ד, א): "וראיתי במכילתא (לעיל י"ט, י) שנחלקו בדבר, יש שאמרו שהיה קודם מתן תורה בחמישי, ואמר להם הרי אתם קשורים תפוסים וענובים מחר באו וקבלו עליכם את כל המצוות. ורבי יוסי ברי יהודה אמר בו ביום נעשו כל המעשים. כלומר, בו ביום לאחר מתן תורה נעשו המעשים של סיפור העם וכתובת ספר הברית, הכל כמו שפירשנו. ולזה שומעין שאמרו כהלכה".

כלומר לדעת הרמב"ן, דבר זה נתון במחלוקת ולשיטתו יש לתפוס את הגישה הטוענת שכל התורה כסדר.

לסיכום: ישנה מחלוקת עקרונית, האם התורה כסדר או אין מוקדם ומאוחר בתורה. דעת הרמב"ן היא שכל התורה כסדר. דעת רש"י היא שאין מוקדם ומאוחר בתורה. נראה שגם הפרשה בה אנו עוסקים קשורה למחלוקת זו. לדעת רש"י, חטא העגל היה לאחר מתן תורה קודם, הצווי על המשכן. ולרמב"ן הצווי למשה קדם לחטא העגל, והצווי לבניי היה לאחר מעשה העגל. נחזור אי"כ לשאלה על פירושן של רש"י. מדוע נכתבה התורה שלא כסדר?

המשכן ומצוות שבת

בסיום הצווי שמצוה הקב"ה את משה על הקמת המשכן מצווה הקב"ה את משה על שמירת השבת: "אך את שבתתי תשמרו כי אות היא ביני וביניכם....

ושמרתם את השבת כי קדש היא לכם מחלליה מות יומת" (שמות ל"א, יג-יד). לעומת זאת, כשמשה מצווה את בניי על הקמת המשכן בתחילת פרשת ויקהל הוא פותח בצווי על שמירת השבת. מדוע שינה משה את סדר הדברים לא ציוה כפי שנצטווה? ובלשונו של האברבנאל: "והנה בכי תשא נזכרה אחרי המשכן וכאן בתחילתו".

האברבנאל תירץ באופן פשוט, בפרשת ויקהל: "מקדים להזהיר על מצות השבת להודיעם כי בששת ימי השבוע יעשו מלאכת 'אלה הדברים' מהמשכן וכליו ולא ביום הז' שהוא קודש לה; כי אין מלאכת המשכן דוחה שבת". לאמור, בפרשיות הראשונות עוסקים בעניין המשכן באופן תיאורתי, ובפרשת ויקהל מצווה משה על העשייה ולכן בויקהל יש להזהיר תחילה על השבת שלא יעשו מלאכת המשכן בשבת¹.

ב"משך חכמה" ביאר את העניין באופן אחר. עבודה בבית המקדש דוחה שבת. יתכן שהטעם הוא מפני ששם "שורה הכבוד והשכינה מצויה שם. והשבת עדות לבאי עולם שהשי"ת ברא את העולם וחידשו מהאפס המוחלט... אבל בנין המשכן והמקדש לא דחי שבת דכל זמן שלא נבנה המקדש אין השכינה שורה בישראל... אבל קודם שעשו בני ישראל העגל היה התנאי בכ"מ אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתך והשכינה היתה שורה בישראל שלא באמצעות המשכן".

מיסוד דבריו למדנו שהמשכן אותו רצה הקב"ה שנבנה אינו אותו משכן שנעשה בפועל. המשכן של לכתחילה הוא משכן שאין מטרתו להשרות שכינה בישראל. זהו המשכן הקשור למתן תורה בבחינת קיטון אחד עשו לי. אבל לאחר חטא העגל מטרת המשכן להשרות שכינה בישראל ולהוות עדות לבאי עולם שהקב"ה כיפר לישראל על חטא העגל.

המשכן של לכתחילה הוא המשכן עליו נצטווה משה בפרשיות תרומה, תצוה וכי תשא ואילו המשכן שבדיעבד הוא המשכן של פרשיות ויקהל ופקודי. אע"פ שדומים הם מבחינה חיצונית אין הם ממלאים אותו תפקיד. בין שני משכנים אלו נכתב בתורה חטא העגל. מפני שהוא זה שיוצר את ההבדל בין המשכן שלכתחילה למשכן שבדיעבד.

1. ועיי' במה שכתב ב"בית הלוי" עה"ת שמות ל"א, יג ד"ה 'אך את שבתותי'.